

ՏՈՒՆԿԵՐՈՒ Հայերէն անուններ

DE QUELQUES NOMS ARMÉNIENS DE PLANTES

par le Dr^e Joh. ARTIGNAY

Բը սակէ տան եւ երկու տարի առաջ Կ. Պոլսոյ Հայրենիքին մէջ հրատարակեցի մեծածառու Հ. Քաջունիի գիտական Բառագրքին մասին մէկ քանի ջննական յօդուածներ(1), ու յետոյ, բուսաբանութեան դասաւորքի մը պատրաստութեան եւ խառնակութեան կը տիրէ բոյսերու հայերէն անուանց մասին, Սակայն մեր երկիրը չառ ճօխ է եւ բեղուն բուսական արտադրութեամբ, եւ մեր եղեմական լեռներն ու հովիտները գունազեղ եւ քաղցրարոյր ծաղիկներով են պատած :

Բառերը չեն որ կը պակսին մեզի, միայն թէ անոնք որ մեր երկրին մէջ կը ճանչնան տունկերն ու իրենց անունները, չգիտեն բուսաբանութիւն եւ օտար լեզու, իսկ անոնք որ բուսաբանութեան գիտեն, անկարող են երթալ հայրենի գաւառները, բուսաբանող (herboriser) եւ հայրենական աւանդութեանց ու լեզուին պահպան մամուրու եւ տատնու բերնէն քաղելով՝ որոշել, ճշդել այդ տունկերու անունները, տեսակները, յատկութիւնները . այդ կերպով ո՛րքան թաքուն գանձեր պիտի յայտնուէին մեզի :

Կայ ուրիշ դասակարգ մը եւս մարդոց, բառագիրը չիտողները, որ՝ առհասարակ՝ ոչ բուսաբանութեան գիտեն եւ ոչ բոյսերու հայե-

րէն բառերուն գոյութեանը կը կասկածին, եւ սակայն տունկ ինչ չգրելու համար հայերէն լեզուն կ'աղքատացունեն նորահնար թարգմանածոյ բառերով, մինչդեռ անզին բուն հայկական անունները կը գտնուին ժողովրդին բերնին մէջ :

Արդարեւ մեր ներկայ պայմաններուն մէջ տունկերու հայ անունները ճշգրտով պարապիլ եւ գոհացուցիլ արգիւնքի մը հասնիլ չառ դժուար բան է, չըսեմ անհնարին, իմովսանն նպատակու համար այս գործին, ներկայովս ի լոյս կ'ընծայեմ հետազոտութեանցս արգիւնքը մասամբ :

Հրապարակու մեծածառու կը յայտնեմ Հ. Քաջունիի որու գործն ունեցած եմ աչքի առջեւ՝ այս աշխատութիւնը պատրաստած միջոցիս . իր Բառագիրը, թէեւ զուրկ չէ սխալներէ, ինչպէս ամէն մարդկային գործ, արդիւնք է սակայն մեծ վաստակոց : Ունէի՜ Նոյնպէս պատուական Ալիշան Հօր Հայրուսակը որու նկարագրութիւնները երկար հետազոտութիւններու մէջ օգտակար եղան(1) :

Նախնայիկ. — Այժմանս ո՛ր Փրանսահայ բառագիրը բնայ մարդ, Քաջունի, Լուսինեան, Տէմիրճիպաշեան, colza բառին դէմ կը գտնէ կանճրակ : Թարգմել Տ. Նորայր Բիւզանդացին է որ՝ նախ՝ դրած է, colza, ազգ ինչ կաղամբոյ որոյ ունի ծայ իւղ վառնելի. Գ. Կանճրակ (?) : Միայն թէ նորագոյն հեղինակը տարակոյսի նշանը (?) վերցուցեր են :

Նախ եւ յառաջ բռնեք թէ կանճրակը colza չէ, որը պարզապէս կաղամբ է իւղաբեր (brassica oleifera L.(2)), կը նմանի չողգամին (brassica esculenta, navet) որմէ կը տարբերի իր մանր ու բարակ արմատովը, մինչդեռ չողգամին խո-

(1) Հ. Ալիշանի որու հաղորդած է իմ գիտողութիւններէ Հայրուսակի մասին եւ իրեն յայտնած քննութեանցս արգիւնքը մասամբ՝ հետեւեալը կը գրէ իմ 28 Մայիս 1901 թուականով .

« Արդէն ծանուցած է իմ բուսաբանական գործնոյ մէջ՝ որ նպատակն չէ Բուսաբանութիւն այլ Բուսաբանութիւն, բառից այլ Թարգմանութեան մէջ եթէ կան սըր-իսըլ՝ իստ իմ կարելի թնոյնեանցս, ընդունիմ ուղ-իսըլներէն, բայց այսուհետեւ այդպիսի գիտելեաց Կարգադրոյ անցնալ է Ժամանակս . . . »

(2) Է. Էր նշանակէ Լիննէ, տունկերով լատին անունները կը նշանակուին միշտ իրենց կընթերս անուամբ :

(1) «Հայրենիք», 1894, Թիւ 851, 353, 866.

չոր է եւ հաստ . խաչակերպ տունկերու (crucifere) ընտանիքին կը պատկանի, ու անոնց նման իր գեղին ծաղիկներն ունին չորս փերթեր (se-

Կանճրակ.—*Carthamus tinctorius* L.

1. ծաղիկը . 2. պտուղը . 3. պտուղը *Kentrophyllum lanatum* DC. տունկին որ կանճրակին դրացի է :

pale), չորս թերթեր (pétale), վեց առջին (étamine) որոնց երկուքը միւսներէն աւելի կարճ են . չերկ ու լախ տերեւներն են փոխադիր (alterne) եւ խորապէս բաժնուած . իր գնդաձեւ տերեւերէն կը հանեն վառկու իւղ. կոլզան(1) երկամայ տունկ է, մէկ տարին յուլիսին կը ցանեն, միւս տարին մայիսին կը ծաղկի եւ յուսիսի վերջն ալ կը քաղեն :

Մեր երկրի կանճրակը բարդ (composée) ծաղկով տունկ մըն է մինչեւ մէկ բարձրութեամբ, ծայրը փշոտ եւ ստամանդ տերեւներով . Գլխուն ծաղկեփառնջը (capitule) նոյնպէս մասը փշէ պատառ (involucre) ունի եւ կը վերջանայ կարմիր մանրակազոյն մանր թիւերով որ ծաղիկներն են : Փշապատեանին մէջ կան բազմաթիւ հատիկներ անկլեւնաւոր՝ նման արեւածաղկի (tournesol) հատիկներուն : Հանգուցեալ Սրբաանձառանց Եպիսկոպոս կը գրէ Մանանային մէջ (էջ 447) թէ Լուսնոսկր «փշաբոյս է մշակեալ, որ աւելի ծաղիկն նման դափքանի եւ հասկս կազմէ, որոց հատիկներն նման են

արեւածաղկի հատին, զորս խաչեն, ծեծեն, կաթ հանեն եւ պահոց կերակրոց ի պէտս գործածեն » :

Արիւն իր Հայրուսակին մէջ կանճրակ բառին իբր հոմանիշ կուտայ կակժիրակ, կակժիրակ, կակնիրակ, կանճրակ, հակժիրակ, հանկիրակ, որոնց զանազանութիւնն անշուշտ դրազիրներու սխալ ընդօրինակութեանց արդիւնք է լոկ եւ անպէտ :

Հայրուսակի մէջ կակժիրակ բառին դէմ կը գտնենք . « Ամբրոսիլաթ գրէ . Ասացել է զրոցս ժողովողն թէ այսօր (Լրտումբ) Պ. Հաւաստեալս կ'աւէ, եւ Հայք կակնիրակ ասեն, եւ ասփուրի հուշտ ասեն » : Գալիէնոսի Բառից կարգին գրուի . Կնոկոն՝ Կակժիրակ որ է խիստիշանք . Պէյթար կ'ըսէ . « Երկայն, թանձր եւ փշոտ տերեւներով բոյս մի է (Ասփուրը) երկու կանգուն բարձր, զուգիւն մեծ ձիթապտղի մի չափ . ծաղիկն քրքմային (նման դափքանի), համեմի տոկ ի գործ ածուի . իսկ սերմն կարմիր եւ ճերմակ, երկայնաձեւ եւ անկլեւնաւոր է » : « Լրտում, որ է ասփուրի հեռեցն, ածուց լինի եւ վայրի, տաք է եւ կակուղ է . . . » (Ամբրոսիլաթ) :

Ասկէ կը հետեւի որ Ասփուր եւ Կանճրակ

Կոլզա.—Colza.

1 (1) Կոլզա հոյազգիքէն ֆալսամբի սերմ կը նշանակէ (հզով, կաղամբ, Заад, բոբիւր, Կ)

միւսնոյն տունկն են որու դրսում կամ կրցիմ արաբերէն անունը տուած է ֆրանսերէն carthame բառը . Հ. Բաջուրի իր գիտափառ Բաւ

ոսորդին մէջ կը գրէ . Carthame, ասպուզան, ասիուր, ասպուր. արաբ. ասֆուր, գորթում.

S. Միհրան Արիկան իր ընդարձակ բառապարհին մէջ կը նշանակէ, ինքն եօթնեւտասնամեայ յիշողութեան զիս չի խաբէր. Ասիուր Կանճրակ, միայն թէ կ'աւելցնէ colza, ինչ որ սխալ է :

Աւրեմ մեր կանճրակ Փրանսերէն carthameն է, Արդարեւ carthameի նկարագրութիւնը կը յարմարի կանճրակին, ինչ որ ստուգեցինք Նանսիի բուսաբանական պարտէզին մէջ ազնիւ բարեկամս Վանեցի հոգադէտ Մ. Նաթանեանի հետ :

Carthameը բարգաձաղիկ տունկերու մէկ տեսն է, որու տեսակները, տարբեր տունկեր, Արեւելքէն բերուած են Եւրոպա. մէկ տեսակը կը կոչուի խոտք ֆրոււմ (safran bâard) երկուքին չորացուած ծաղիկները իրարու նմանեղուն համար. սերմերը կը տրուին պապկաներուն կեր (graines de perroquet, թրք. փափաղան եւ. մի). այդ սպիտակ եւ անկիւսաւոր (à 4 côtes), կէս հարիւրորդամեծի մեծութեամբ, սերմերէն կը հանեն իւր որ եթովպիոյ մէջ կը գործածուի կերակուրներուն մէջ իբրեւ sauce, իսկ բժշկութեան մէջ կը գործածուէր ժամանակաւ իբրեւ դարման յօդացաւի (rhumatisme) եւ իբրեւ լուծողական :

Կոնգամ, Առուոյս, Երեւանի. — Այս

Կոնգամ. — Onobrychis sativa L. 1. պտուղը, 2. ծաղիկը

բառերու նշանակութեան մասին բառադրքի հեղինակները համաձայն չեն, մինք ստուգեցինք

տունկ ի ձեռքին որ Վանեցաց կոնգամ կոչան է sainfoin, առուոյսը՝ luzerne եւ երեւնալը՝ trèfle.

Այս երեք տունկերն ալ թիթեռնակերպներու (papillonacées) տունկն են որով կը բնու-

Առուոյս կապոյս. — Medicago sativa L.

1. պտուղը. 2. 3. ուրիշ տեսակ առուոյսներու պտուղներ (M. orbicularis (2). — tormata 3.)

բոշուին իրենց անկանոն ծաղիկներով. այս ծաղիկները որ ազատապէս փրփռուի ձեւ ունին, հնգաթերթի են, Վերին թերթը (շրոշ [étendard] կոչուած) կը ծածկէ ալ ու ձախ գրուած երկու թերթեր (թև [ailes] կ'անուանուին) զորս կը պատեն ստորին միացած երկու թերթեր (sawz-carène), օրինակի համար, լուբիային, բակլային ծաղիկները :

Sainfoinին (կոնգամ), luzerneին, trèfleին իրարմէ ունեցած զանազանութիւնն այն է որ՝ sainfoin (լատ. onobrychis sativa Lam. ըստ Լամարքի = hedsyarum onobrychis L. ըստ Լիննէ բուսաբանին) խոտային տունկին ծաղիկները առ հասարակ կարմիր, քիչ անգամ սպիտակ, հասկեր կը կազմեն գլխաղիւր (en épis terminaux) ծղօտին ծայրը բացուած, ատերւները երեքէ աւելի տերեւիկներ ունին : Պտուղը փոքր սերմ մըն է խորտոտորդ երեսով : Այս խոտը կը հնձնեն երբ հասկին ստորին ծաղիկները կը սկսին թառամիլ եւ ունդ կապել :

Trèfle եւ luzerneը իրարու շատ նման են, երկուքին եւս տերեւները երեքական տերեւիկներ (folioles) ունին, միայն թէ trèfleը (երեք-

նուկ. լա. trifolium) որ ամեն տեղ տառնց մշակութեան իսկ կը ճապաղի եւ հասարակ տունկ մըն է, ունի գնդաձեւ ծաղիկներ որոնց պսակը (corolle) տեւական է, չթափիր եւ կը դառնայ թաղանթային (membraneux), ունդ կապելէն յետոյ եւս . իսկ luzerne (առուոյտ, լա. medicago) զոր Միհն Աղեքսանդր Մարտտանէն Յու- նաստան մացուց, մշակուած ճարակախոտ է . երկայն, ցից ծղօտ ունի ճղճղկէն (rameuse), ծաղիկը կը թափի երբ տունկն ունդ կը կապէ,

Երեւնուկ.—*Trifolium rubens* L. 1. ծաղիկը :

պտուղները՝ փշոտ կամ անփուշ՝ խզնջաձեւ եւ եւ գալարուած(1) :

Տեսնենք ինչ կը դրեն մեր հեղինակներն այս տունկերու անուններուն մասին :

Ալիշան Հայրուսակին մէջ կորեզանը mélilot կը նշանակէ, որ քուրովին luzerneին կը նմանի, սա զանազանութեամբ որ mélilotի մանր ծաղիկները նուրբ երկայն ողկոյզ կը կազմեն եւ իրենց պտուղը ուղիղ է եւ ոչ գալարուն, իսկ sainfoinը կ'անուանէ քաղցր կորեզան, իշկորեզան : Նոյնպէս իշառուոյտ բառին դէմ կը գնէ լ. onobrychis փ. esparcette որ sainfoin կը նշանակեն :

Հ. Ալիշան երեւնուկն ու առուոյտը trèfle

(1) Այս մանրամասնութիւնները կուտամ որպէս զի երկրի ընծերդոյն իրենք անձամբ ստուգեն, եթէ առիթ ունին . ու շատ շնորհակալ կ'ըլլամ եթէ ինձ լազոր- քեն իրենց հետազոտութեանց արդիւնքը :

կը համարի, իսկ luzerneը կ'անուանէ ասպաս(1) որ պարսկերէնն է luzerneին :

Ամբրոսովաթ կը գրէ . « . . . թ. եռննա կ'աւէ եւ Հ. առ վոք . . . քաւքաւայ ասեն չոր եռննային, որ պ. ասպաս ասեն եւ հայերէն առ վոք ասեն »(2) :

Հ. Քաջունի կորեզանը կը նկատէ Ori- gan որ շրթնակերպ (labiée) տունկ է՝ անա- նուխին, ծաթրինին նման, թուրքերէն ֆիֆիկ օքոռ կոչուած (արաբ. սաքար), իսկ առուոյտը կը կոչէ trèfle եւ luzerne՝ ասպաս, վայրի առ- ուոյտ (մինչդեռ luzerneը մշակուած եւ ընտանի տունկ է) :

Նորայր Բիւզանդացի կը կոչէ. mélilot, կո-

Մելիլոտ.—*Melilotus officinalis* L. 1. ծաղիկը. 2. պտուղը :

րեզան, մեղրածուծ . sainfoin, ի Դիսար (լա. hedysarum [sainfoin]). luzerne, մարառուոյտ . trèfle, առուոյտ :

Սպանդ. — Վանայ Հայոց հին գերեզմա- մանատուններուն մէջ կը բուսնի. ասոր համար Վանեցիք կ'ըսեն թէ միայն հայ գերեզմաննե- րուն վրայ յառաջ կուգայ . հռոմ անախործ է . Այստեղ ստուգեցինք Բուսարանական Պարտէզին մէջ որ Վանեցուց սպանդ կոչած տունկը Քրան-

(1) Luzerneի պտուկը Թէ Հ. Քաջունիի քաղաքքին և Թէ Հայրուսակ փին մէջ . որ անշուշտ Հ. Քաջունիին առած է, սխալ է :

(2) Հայրուսակէն կ'առնենք այս տողերը :

սերէն rue (լատ. ruta) կը կոչուի որով բազմաթիւ տեսակները կան :

Սպանդի մէկ տեսակը rue officinale, լատ. ruta graveolens, (սպանդ բժշկական) ունի դեղին ծաղիկներ, փոխադրի, ճնճղկէն եւ ատամնաւոր տերեւներ, պտուղը չորեքսորչ է, համը տաք ու լիզի :

Սպանդ.—Ruta graveolens L.

1. ծաղիկը . 2. պտուղը . 3. սերմը :

Հոռովայնցի տիկիներու ամենէն հաճելի հոտն էր սպանդինը, իսկ ի բաց կը վտարէին անոնք կիտրոնին բոյրը որ սերեւագոյնն է այժմու փափուկ տիկնայց (ո՛ կանացի քմահանոյք) :

Արաբացիք սպանդը կը նկատէին իբրեւ դեղ ամենաբոյժ՝ ըստ Մարգարէին հրամանին. այժմ իսկ կը գործածուի քոսի, ճճիներու դէմ, իբրեւ պնդիչ եւ դաշտանաբեր :

Ալեքան սպանդ բառին դէմ կը յիշէ per-anum harmala որ է սպանդ վայրի (rue sauvage), կազմուած յունարէն փե՛կանոն եւ արաբերէն հարմալ անուններէն :

Փեղեկնայ բառը զոր մեր բառագիրքը կը նշանակեն, յունարէն փե՛կանոն բառին արտագրութիւնն է . յիշուած է Ղուկասոս Աւետարանին մէջ(1) :

Իսկ սպանդ բառը որ կը գործածուի գաւառներու մէջ, պարսկերէն կը կոչուի իսֆէնս :

(1) Այլ վայ՝ ձեզ քարիեցեցոյ, զի տասնորդէք զանաւորս եւ զփեղեկնայ եւ զամենայն բանսպար: Ղուկ.ԺԱ.42:

Հայքուսակի հեղինակը սպանդին հոմանիշ կը նկատէ կառան, սանաւ, սասնայ, սասնափ որ թուրքերէն սասնափ օրութի արտագրութիւնն են եւ զրչագիրներու օրինակոյններէն այլակերպուած :

Մկնալոյն. — Վանեցիք, ինչպէս նաեւ Տարոնեցիք, այսպէս կը կոչեն aubépine (լատ. crataegus) ծառատունկը : Մկնալոնը կը գործածուի Ֆրանսայի մէջ պարտէզներու շուրջը, երկաթուղւոյ գծերու երկու կողմը ցանկապատներ շինելու, իր սպիտակ ծաղիկները շատ սիրուն տեսարան մը կը կազմեն Մայիսին ու օրը կը խնկեն : Մկնալոնը վարդազգի է եւ ալոնին (azarolier, լատ. crataegus azarolus, 7—8 մետր բարձրութեամբ ծառ) սնունդն, ունի բաժանուած տերեւներ . իր փնջաձեւ սպիտակ ծաղիկները կուտան մանր կարմիր պտուղ ալոնի նման . ճիւղերը սուր փուշ ունին, այս պատճառաւ կը կոչուի լատիներէն crataegus oxyacantha (oxyacantha, սուր փուշ ունեցող) արափուշ(1) :

Հ. Գալուսի aubépineը կ'անուանէ նաեւ փուշի որ մեզ միայն ծանօթ է Փիլոնի Նախախնամութեան զրոյց թարգմանութենէն . « Մորե-

Մկնալոյն.—Crataegus oxyacantha L.

1. ծաղիկը . 2. պտուղը :

նիք եւ կանխատունք եւ քսուկը՝ առանց մշակութեան բուսանին » որով մեկնիչը կը գրէ . Գաւաթ՝ Սուր փուշ (Հայքուսակ) :

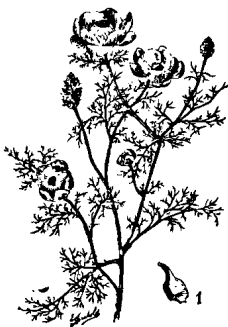
Պուրնըֆոր Ֆրանսացի բուսաբանը որ ժխ-

(1) Մրափուս բառը գործածուած է Ագաթանգեղոսի մէջ (տպ. Վենետիկ 1862 էջ 484), փուշերու շարքին մէջ :

զարուհի ճանապարհորդած է ի Հայս, կը յիշէ միսայսի մէկ տեսակը (aubépine à feuilles de tanaïs, crataegus tanacetifolium), 5—6 մետր բարձրութեամբ, ճեղքուած կեղեւով, խո- բապէս բաժանուած մանր տերևներով, պտուղը արեան նման կարմիր, հոկտեմբերին կը հասուն- նայ: Հայերը, կ'ըսէ Թուրքֆոր, կ'ուտեն անոր թթուաշ պտուղները որ ալոճի կը նմանին, բայց անոր չափ չաւ չեն:

Ամանկոտուկ. — Վանայ մէջ այսպէս կ'ան- ուանեն adonis տունկ:

Ամանկոտուկը (գեղեցկութեանն ի տես ա- մանը նախանձէն կը կտորի?), կ'ըսէ Տ. Մ.

Ամանկոտուկ.—Adonis. 1. պտուղ:

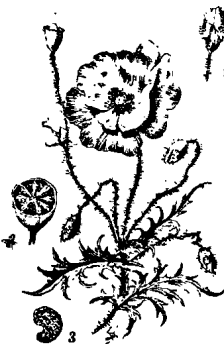
Նախանձէն, կը բուսին պատերու տակ, արեւ- երես տեղեր, կարմիր ծաղիկներ կուտայ պղզ- տիկ պզտիկ, հոտը գէշ է:

Ամանկոտուկը, որու ֆրանսերէն անունն առնուած է յունական զիջաբանութենէն (որու համեմատ Ադոնիս գեղեցիկ պատանւոյն արեան մէկ կաթիլէն բուսած է այս տունկը), հրա- նունկեցեալ (renonculéacées) ընտանիքէն մանր (20—50 հաթիւրորդամետր) խոտ մըն է կծու, թունաւոր. տերեւներն են խորապէս բաժնուած, ծաղիկը մութ կարմիր, կը նմանի անեմոն ծաղ- կին եւ նոյն իսկ իր անուը չիոթուած է անե- մոնին հետ. բայց անկէ կը տարբերի հետեւեալ նկարագիրներով. ամանկոտուկն ունի բաժակ 5 փերթերով (sécales), պսակը կաղմուած է 3—15 կարմիր թերթերէ. անեմոնի ծաղիկն ունի

պսակ 5—9 զուռուոր թերթերով. չունի բա- ժակ այլ ստորեւ երեք տերևներով պատառ (involucre) որ իր բաժակն է՝ անշուշտ պսակէն հետի մնացած:

Այս բացատրութիւնները կուտանք որով- հետեւ մ'ը հեղինակները, աղոնիսը անեմոնին հետ չիոթելով, վերջինին կուտան պտուկ կո- տուկ, կնքնկոտուկ, ծափկոտուկ(1) անունները (Լուսինեան), որ ամանկոտուկին ուրիշ բա- ռերով կրկնութիւններն են. գալով անեմոնին մեր բառագիրքը կը թարգմանին նոյնպէս պուշ, փեմուկ(2), դարունաճ, խաչափայտ:

Պսիւտ մեր կը կոչուի coquelicot հասարակ ծաղիկը Վանայ մէջ (թք. կեղևնիք լիլիյի, ար- ապիք). տարեւոր տունկ մըն է խաչափայտ ըն- տանիքէն, ցորենի արտերու մէջ շատ կը գըտ- նուի, ծղօտը կպսւն կաթ կը ծորէ եթէ կըտ-

Պսիւտ մեր.—papaver rosea L.

1. պտուղ. 2. պտուղին կարուածը. 3. սերմը.

բուռի. կուտայ փայլուն կարմիր ծաղիկներ, բա- ժակն ունի երկու թերթեր միացած վերին ծայ- րով որ կը թափին ծաղիկն բացուելուն, պսա- կին չորս թերթերը ճմովկուած (chiffonnés) են կոկոնին մէջ, ծաղիկն կեղորոնը սեւագոյն է ա-

(1) Լ. Քաղաքի anémone բառին դէմ կը յանելու և «... ծափկոտուկ. anémoneի տեղ դրած պատկերն ալ adonisի է:

« Ծափ մեր լեզուին մէջ կը նշանակէ ևս հոգեղէն աման, պտուկ «(Հայբուսակ)»:

(2) Փեմու կամ փեմուկ pœonia, pivoine.

ռէշնեռոն պատճառաւ . պատուիր քահանայի փակեղէ կը նմանի իր ճառագայթներով (աղաքը հաճի կ'ընեն անոյ) : Այս տունը յաճախ շրփոթած է անհեմնին եւ կակաչին(1) հետ :

Բառագիրը կը գրեն նոյնպէս coquelicot, հարսնուկ, հարսնածաղիկ (թր. կիկիննիկ չիյե-յիի թարգմանութիւնը), ցոսիոնաճ (անհեմնին համար եւս գրած է այս բարը Ջ. Քաջունի), պթուկ (անշուշտ պսուկ) :

Սուրբա կակաչ . — Ըստ Վանեցւոց, fritillaire կոչուած տունին է զոր, Ֆրանսերէնէ թարգմանածով, բառգիրք կը կոչեն արքայապրակ (couronne imperiale), սոխարմատ տունի մըն է շուշանուղի կ'սխալին շատ մօտիկ :

Սուրբա կակաչ. — *Fritillaria imperialis*.

Տ. Խ. Լեւոնեան ճ. գրօթին կը նկարագրէ զայն Վանայ Առաքի կ'ըլլի մասին «Բիւզանդիոն»-ի մէջ հրատարակած իր յօդուածին մէջ . «Սուրբա կակաչը (Սուրբա անունն աղաւաղումն է Ա. Թումանյանը, որ վանք մըն է Առաքի հանդիպակաց լեւան մէկ թեւին վրայ իրեն նոյն ծաղիկն բնակաւարը) շատ վայելչ-շատեալ դիրք մ'ունի, մէկ բնակաւոր հաստ մուրճ . . .

(1) Առաքապարքի կակաչ կ'ունի coquelicotին ; կան կաշը (tulipe) տաճկայ (ալի բառն է որ միաբնակ տունն է շուշանագի վեց գունաւոր քերթերով, վեց առէշներով .

Անբառացի անանկոտրուկ է բոյն չեղի : coquelicotին :

կարմիր բունով մը՝ որ գետնէն իրը մէկ թիզ լերկօթին վեր բարձրանալէն յետոյ, կը ներկայացնէ քանի մը կարգ իրարու վերեւ բուսած փայլուն կանաչ տերեւներ, ասկէ վերջ դարձեալ լերկ մէկ երկու թիզաչափ եւ յետոյ կը ներկայացնէ վեց-եօթը զանգակաձեւ ու կարմիր ծաղիկներ որ բոլորակի վար կը կախուին, զեղնագոյն սերմնարանները լեզուի մը պէս դուրս երկնցուցած . այս ծաղիկներէն անմիջապէս վեր դարձեալ տերեւներու փունջ մը կը բացուի ճեղինաձեւ, այնպէս որ շատ անգամ մարդու հասակէն քիչ պակաս երկայնութիւն կ'ունենայ նոս, երբեմն ալ շատ առողջ ըլլալով երկու կարգ ծաղիկ կուտայ : Ասոր զեղնագոյնն ալ կայ, բայց հալուաղիւտ է : Թուրքերէն շաշի փաշար կ'ըսեն »

Աւելցունենք որ այս արեւելեան ծագումով տունիկը կը մշակուի Ֆրանսա պարսէֆներուն մէջ իրեն զարդ . սոխարմատը կը պարունակէ կծու նիւթ մը, լուծողական եւ թունաւոր :

Կոկու Գակիկ . — Գարնան առաջին բան-ջարեղէններէն է ստեղին եւ սոխուկին հետ :

Ֆրանսերէն bursa-à-pasteur լա. capsella

Կոկու Գակիկ. — *Capsella bursa-pastoris* L.

1. պտուղ, 2. Կեթի, 3. Ծաղիկն կազմածը :

bursa pastoris L. կոչուած տունին է : Հայերէն բառագիրք կը գտնեն հոլովի միայն (bourse-à-pasteurին բառական թարգմանութիւնը), ծաւալաւոր . Հայրուսակի մէջ կայ նաեւ ճնճղուռ, ճնճղապաշար. Առաքապարքի, կը կոչեն ճնճղուռ-տոնի . որ բնակաւորն ձեւին ակնարկելով :

Մանր տունիկ մըն է խաչածեւներու ընտանիքէն :

Տերեւները, սղոցածեւ, կը ճապարկին հողին երեսը արմատին շուրջը կլորակի, մայրի եղբորդին, բուբուին (pissacit) նման, անկէ կը բարձրանայ մանր ծղօտ մը, 10—20 հարիւրորդամեթր երկայնութեամբ, ծայրը մանր ծաղիկներով սր, թափելով՝ կուտան փոքրիկ պտուղ մը եռանկիւնի նման հռվոյն միասակին, այնչափ փոքր որ ծաի մը պաշար միայն կրնայ ըլլալ :

Եռն սիւսուր. — *allium carinatum* L., այգիներու, խաչան արտերու մէջ կը բուսնի :

Յաճախան—*Allium carinatum* L.

արմատը փոխանակ սխտորի պէս պնեղ պնեղ ըլլալու, ստիկ պէս թերթ թերթ է, իսկ տերեւները, բարակ ու մանր, սխտորի տերեւներուն նման տափակ են ու մէջն անծակ :

Սոխուկ. — ciboulette, oivette, լա. *allium schœnoprasum* L. մանրատերեւ սոխ մըն է, կը բուսնի մարգերու մէջ, տերեւները մէջը ծակ են ու զրեթէ գլանաձեւ, իր փնջաձեւ ծաղիկները վարդագոյն են եւ ունին պատառ (perigon) մանրակապոյն, պտուղին մանրիկ հատիկները ժողոք են. Վանեցիք ժամիկին (տեռակ մը չորթնան) մէջ կը խառնեն որպէս զի համեմայ. կերած ատեն, ատամներուն տակ չըք չըք կը կոտորին :

Գիւղացիները սովորին աղած կ'ուտեն ձրմբուն :

Սոխուկ—*Allium schœnoprasum* L. 1. ծաղիկը :

Երկարակեանց տունիկ մըն է, սոխարմատը շատ մը մանր կրճղէ զինքէ կազմուած է, ձմրան վերջը այդ մանր կրճղէ զինքը կը բաժանեն իւրաքմէ եւ առանձին կը անկեն ստուերաւոր տեղ մը :

Բարձի, Կաղամախ, Սոխ. — Անտառային ծառերու անուններուն մասին եւս կը տիրէ շրփոթութիւն մեր բոլոր բառագրերու մէջ :

Կրցանք ստուղիւ այս Լրեք անունները. բարտին եւ կաղամախը *peuplier* ի(1) տեսակներն զորս ընդհանուր անուամբ կրնաւ կոչել բարձի որ ի մասնաւորի է *peuplier pyramide*, իսկ կաղամախն է *peuplier blanc* (լա. *populus alba*, *peuplier de Hollande*), կը բնորոշուի առիով որ իր տերեւներուն ետեւը շատ սպիտակ է, մասաւ թղթոյններ սպիտակ են :

Աստուածայնուի մէջ կաղամախ բառը կը գտնենք Յովսէփ Դ. 13րդ մէջ. « Ի ներքոյ կաղանեաց, կաղամախից եւ վարսաւոր ծառոց » . նոյնպէս Եսայիայ ԽԱ. 19րդ մէջ. « Եւ զլիւնջուցից յանջուր երկրին զմայրն եւ զտօսախն, ասիսն, զմուրտն եւ զհոճն եւ զսօսն, զսարգն եւ զսարոյն եւ զկաղամախն, զգին եւ զփայտն իւղոյ » :

(1) *Peuplier* լա. *populus*—ժողովուրդ. Հռովմայեցիք, ժողովրդական, հասարակաց տեղեր, հրապարակներու մէջ կը տնկէին այս ծառը :

Այս երկու կտորներուն մէջ երբայական ընագիրը կաղամախին տեղ կը դնէ լիպնան որ կը նշանակէ սպիտակ. ու եօթնամանից յունարէն թարգմանութիւնը կը գործածէ լեւֆի որ է սպիտակ կաղամախ :

Բարսի ծառը շատ կ'ածի, սպիտակ եւ թեթեւ փայտ կուտայ, տերեւները կրնան ըլլալ անամոց կեր ու բողբոջներէն (bourgeon) կը շինեն onguent populeum դեղը :

1. տերեւ կաղամախի, peuplier blanc. 2. տերեւ բարսիի, p. pyramidal. 3. p. tremble, զողզողուն բարսիի. որմ (4) եւ էգ (6) խրացք. որմ (5) եւ էգ (7) ծագիկներ. 8. պտուղ. 9. սերմ:

Արեւորդից սրբազան կը համարէին բարսիին եւ Շնորհալի կը գրէ անոնց մասին. « զբարսի ծառն մի՛ աւելի պատուէք քան զուրին եւ զկաղամախին եւ զայլս ծառոց եւ մի՛ կարծէք թէ փայտ խալին Գրիստոսի բարսի է », (Հայրաւ սակ էջ 87) :

Գալով սօսին, այդ հայկական ծառն է յիմարը, platane, որու ծանօթ տեսակն է platanus orientalis L. « Տուլպ որ է յիմարն, պ. եւ թ. զայսօր անուան զաղաղաքն ասնն եւ Հյ. սօսի » (Ամիրսովլի) :

Plataneին երբայեցեւնէն է արմուն որ մշուած է Ս. Գրոց մէջ երկու տեղ. Ծննդոց I, 34 եւ Ճգնիկիւի Ա. 8.

« եւ առ Յակոբ գաւազան՝ շեր դալար եւ ընկուզի եւ սօսայ » . Ծննդ. Ա. 37.

« Մայրքն եւ սօսայք ոչ նմանեցին սօսոց նորա » . Եղեկ. Ա. 8:

Այս երկուքին մէջ լատինական ընագիրը (vulgate) կը դնէ platanus, իսկ Եօթնամանից թարգմանութիւնը (1) առաջին տեղը կը դնէ բլաշնանու իսկ երկրորդին մէջ հլադի (եղեկն) , հայերէն ընագիրը լատիններէնին նման պահած է միեւնոյն բառը երբայական ընագրին արմուն բառին փոխարէն իրաւամբ :

Յրանսերէն երկու թարգմանութիւններ (Segond եւ de Sacy) կը գործածեն նոյնպէս platane, իսկ անգլիներէն ընագիրը կ'ըսէ. The chesnut trees (plane-trees) were not like his branches, Ezech. XXXI. 8.

Սօսին մեծ ծառ է մինչեւ 3) մեծի բարձրութեամբ, իր լայնատարած գագաթը պատուական ստուեր կը ձգէ պողոտաներուն վրայ. Հաստ բուռը բաւական բարձրութեամբ լերկ է ու անճեղ, կը բարձրանայ ուղիղ («բոյք սերլի յիմար, աչքդ կապտայ, յօնքդ կամար, եւն.») կեղեւը մոխրագոյն կանաչ է, տերեւներն են լայն, փոխադիր եւ թաթածեւ (palmée), հողմահարի ձեւով տարածուած ջիղերով (nervures), միաբնակ (monoique) ծառ է, այսինքն որմ եւ էգ ծագիկները կը գտնուին առանձին. պտուղները զնգածեւ են ու երկու երեք թուով երկայն կոթի մը վրայ շարուած որպէս խոզակ. աշնան, երբ տերեւները կը թափին, այս պտուղները կը մնան ընդ երկար ճեղքերէն կախուած, ու կը կը շնչէ քամին, իրաբու զարնուելով խորհրդաւոր ձայներ կը հանեն անտառին մէջ. Սօսիներուն հանած ձայնէն եկած է սօսապիլուն սօսը :

Ի հնուց սօսին պատուուած է եւ եղած

(1) Ֆօրամանից թարգմանութիւն կոչուած Ս. Գրոց յօնարէն ընագիրը իբր Յէ եղած է Աղեքսանդրիա՝ Պրոդոնտ Եղբայրատէրի օրով (280 Վ. Ք.) 78 Թարգմանիչներ ձեռնով : Ճշմարտութիւնն այն է որ Աստուածաշունչը Յարգմանուած է եկլինացեւ Հրեաներու Եւսեփ ի պէտ իրենց ազգակցաց որոնք խիտ մեծամիւ հաստաւուած էին Եգիպտոս եւ փոսպած կրթայական լեզուն. մաս առ մաս եւ այլապէս ժամանակներ Յարգմանուեցան այդ գրքեր եւ աւարտեցան Բրիւսարոյ 150 տարի թուով. ճեւ. Histoire de la littérature Grecque, par Croiset,

նուիրական, Յունաստանի մէջ Քաջաց ոգին-
բուն նուիրուած էր եւ Սպարտացիք անոր ըստ-
ուենքերուն տակ կը կատարէին իրենց մար-
զանքը :

Քսերքսէս Լիւդիոյ մէջ վենապանծ սօսւոյ
մը պաշտօն մատոյց :

Հայկազանց պատմութեան մէջ յայտնի է
է Սօսեաց անտառը Արմաւիրի մէջ, որու նուիր-
ուեցաւ Անուշաւան ու կոչուեցաւ սօսանուիտ :

Այժմ սօսին առանց մշակութեան կ'ածի
միայն ի Հայս, Կովկաս, Պարսկաստանի եւ
Յունաստանի հիւսիսային կողմը :

Սօսի.—*Platanus Orientalis* L.

1. 1'. առջևոր որձ ծաղիկներ, որ Ծեւ Ծեւ կ'ըլլան կը Ծա-
փն լին ընդմիտարութեան, ինչպէս ցոյց կուտայ 1'. 2. սերմ
նափակաւոր եզ ծաղիկներ որ կուտան պտուղ, 3. պտուղ,
4. սերմ իր պատենակն մէջ :

Ժի. զարու 'ճանապարհորդներն ի Պարս-
կաստան, Թափէճիքին, Շառտն, երկարօրէն կը
խօսին Սպանանէ մինչեւ Նոր Զուգայ երկարօր,
լայն ու գեղեցիկ պողոտային վրայ, հեզար ճե-

րիս, զոր կ'ընդմիջէր Զեհեհերուի գետը եւ Ալ-
լանվէրսի հրաշակերտ կամուրջը. երկու կողմը
կը բարձրանային հոյակապ սօսիներ որոնց վրայ
երկնքի թռչունները զգոյզ առուներուն հետ
սիրալի համերգութիւն մը կը կազմէին :

Հ. Քաջունի *peuplier blanc* կը թարգմանէ
սօս, իսկ *platane*՝ սարոյ: Միեւնոյն սիւալը կը
գործէ իշխան Լուսինեան իր բառագրքին մէջ :

Մարոյ բարը շատ տեղ յիշուած է Ս. Գրոց
մէջ, Թէեւ այդ բարի մասին հետազոտութիւն-
ներս անբաւական են վերջնապէս որոշելու,
այլ կը կարծեմ որ սերլի (cypres) է, յաճախ
Ս. Գրքի մէջ գրուած է սարդ բառին հետ եւ
շատ անգամ լա. *cupressus* եւ յն. *կիպարիստոս*
(cypres, նոճի) բառերուն տեղ. « Սարդն եւ սա-
րոյն եւ նոճ ի դրախտին Աստուծոյ ոչ հաւա-
սարիցեն շառաւղաց նորա » . Եղեկ. ԼԱ. 8:

Մխիթար Գօշ որ լաւ կը ճանաչէ ծառերն
ու առնկերը, շատ լաւ կը նկարագրէ սօսին իր
պատուական առակներէն միոյն մէջ (ԺԹ.) .

« Սօսին մօտ երկրագործները կ'ոռոգէին
բամբակները եւ միմեանց կը պատուէին
զգուշանալ որ մի՛ գուցէ կոխտոնն բամբակե-
նիի ծառերն. սօսին սա լսելով՝ բարկացաւ որ
ծառ կը կոչեն զայն, եւ ըսաւ, ինչո՞ւ ինձ նը-
ման ծառ կը կոչուի ան. եւ այսքան ստուար
ու բարձր եմ, շատ տեղ կը բռնեմ :

Բամբակներն զայս լսելուն պէս, պատաս-
խանց եւ ըսաւ. — Բարձր ես դու եւ ստուար,
սակայն անդուտ. ոչ շինութեան, ոչ պտուղի
եւ ոչ այրելու յարմար ես. այլ Թանձր ստուեր
ռնիս, որու համար կը բամբակուի աւելի քան
կը գովուիս. իսկ ես թէպէտ փանազի եւ փո-
քըր, այլ բազմաշահ եմ, ոչ միայն մեծատուն-
ներուն այլ եւ աղքատներուն, տածելու, քա-
ղելու, գործելու համար. կը յինիմ հանդերձ
ինչպէս ոչխարներու ասորը եւ կտաւին վուշը
ու որգերու միտաբար, որոնցմէ ոչ ինչ ունիս
զու ընաւ, բայց միայն խողակ (1) » :

Պազ. — Բոլորովին փուշերէ կազմուած
մէկ արմատէ գուրս կուգայ, մէկ ջատակուսի
մէթը կը տարածուի երկրի վրայ, իր արմատէն
կը պատրաստեն խէժ, ծանօթ *gomme adra-*

(1) Խողակ, *cocoon*. սօսին կախուած կըր պտուղնե-
րուն կ'անցնի շերտի խողակներուն հետ համեմատելով:

gante, թրք. ֆիթրա, գազի խեժ անուամբ. տեղացիք հողը կը փորեն եւ արմատին վրայ ճեղք կը բանան, կամ ջողունը կը ծակեն, խէժը կը վազէ եւ կը չորանայ, չարաթէ մը յետոյ կը հաւաքեն Այս խէժը կազմուած է ծուծին (moelle) բլիճներուն եւ ծուծային շառաւիղներուն կակուղ նիւթի մը փոխուելովը :

Գօնեայի մէջ ընդարձակ առեւտուր կայ ֆիթրայի . Վարազայ . Վանայ լեռներուն մէջ շատ կայ, Բիւրտերը գազը կը հաւաքեն, եւ ֆեյիճն կամ դանդաղ անուամբ կը գործածուի իբրեւ գիւրալուս նիւթ թոնիրը բռնկելու համար :

Գազ.—*Astragalus tregacantha*. 1. ծաղիկը :

Կապույտ է իր բարդ ծաղիկը ու կը թռչի, կը չորնայ եւ կ'ըլլայ փուշ :

Տեսակներն են՝ 1) ցոսն գազ կամ սեւ գազ, կը ճապաղուի շատ, փուշերը, բոյսն ամբողջովին սեւ է . 2) պարզ գազ, բաց թուխ, կարմրորակ, աւելի փոքր, նուազ կը տարածուի եւ աւելի յարգի է :

Գազն է Ֆրանսերէն *astragale* տունկն իր տեսակներով :

Astragale vrai (լատ. *astragalus verus*) որ է Հայոց, Պարսկաստանի, Փոքր Ասիոյ գազը, *astragalus gummifera*, Ի Լիբանան, *astragalus tregacantha* յիշուած Թուոնրֆորէ Ի Կրեաէ :

Հ. Քաջունի եւ Ալիշան կը յիշեն գազին իբրեւ հոմանիշ խազիրան եւ կոնի, սակայն այս տունկերու մասին Հայքուսակի մէջ տրուած ծանօթութիւնը չեն պատասխաներ գազին :

Պապկիբլուր կամ Պապկիւր. — *muscari* տունկն է, Հ. Քաջունի եւ Տ. Լուսինեան մըշկունի դրած են Ֆրանսերէն բառը *թարգմանելով* (*muscari*, մուշկ, այս տունկին գլխաւոր տեսակը մուշկի հոտ ունենալուն համար) :

Միաբլթակ (*monocotyledonée*) տունկ է շու-

Պապկիբլուր.—*Muscari Comosum* Mill.

1. *Muscari racemosum*. 2. 3. պտուղ . 4. առէ :

չուշանազգի, ինչպէս սոխը, սխտորը, կակաչը, չուշան հովտացը (*muguet*) :

Նեղ տերեւերն ունի սխտորի պէս, մէջտեղ կը բարձրանայ ծաղկաբեր ծղօտը . մութ կապույտ կամ մանրակապտոյն ծաղիկները, դանդաւ կածեւ, վեց մանր ատամներով, ծղօտին ծայրը ողկոյղ կը կազմեն :

Ողկոյղը կրնայ խիտ ըլլալ (լ. *muscari racemosum*, *ail-de-chien*), կամ անօտ եւ երկայն (*muscari comosum*, *ail-de-toupet*) :

Կը յիշուի իբր Արեւելքի, Փոքր Ասիոյ տե-

սակը muscari moschatum (պապկլոր մշկահոտ) գեղնածաղիկ :

Պապկլորը շատ հասարակ տունկ է, ձևան հաղեն անմիջապես յետոյ կը բուսնի արքիլին, մայիսին, արեւոտ տեղեր, անունը մէջ, չոր դաշտերու մէջ, պառկը եռանկիւնի է եռախորշ :

Հայրուսակը կը յիշէ վարդապետի անուամբ տունկ որու պատկերն եւ նկարագրութիւնը (« թուրի ձեւով հաւաքուած մ'է մանրիկ կապոյտ ծաղկանց, վեղարի նմանընկելով զանոնք, որք փոքրիկ (ոսպաչարի) բոժոժից նմանին, սյսպէս կոչուած է »), բայց Հայրուսակի մէջ բուսած չէ թէ ո՞րտեղ այդպէս կը կոչուի այդ տունկը :

Թանի ծաղիկ. — լատ. delphinium, ֆր. delphinelle, անկ. pied-d'aloquette կոչուած տունկն է զոր վանեցիք կը գործածեն թանի մէջ :

Թանի ծաղիկ, Գլ. վնակ, Delphinium consolida L. 1. սերմը

Հրանկագորի տունկ է կապուղ ծաղկին համար. ծաղիկն անկանն է, բաժանը գունաւոր հինգ/փոքրերով կը կազմէ բիւ (երբոյ), պսակին շրջ թերթերը միացած են իրարու, Կեպ բեւեռը փոխադրեալ, ճանկէն են, կը ծաղկի՝ ամբան՝ արեւոր, մէջ :

Մեր բառագիրքը կը թարգմանեն դիփնակ լատիներէնէն տունկով (delphinium), զի փնի պոյն նման քիտ ունենալուն համար, իբրեւ գիտական քաղ կարեւի է դիփնակ գործածել :

Այս տունկին մէկ տեսակը կայ լատ. delphinium staphisagria L., որը կը կոչուի ստափիսագրիա :

բոսք որու սերմերը խաշելով՝ ջուրը կը քսեն մորթին իբրեւ դեղ ոչիլի դէմ, (թրք. մեզլիկ, արաբ. հապիպուս, գեպիպ-է-հապա) :

Եփնն. — Այդիներու մէջ, փխրուտ, մշակուած հողերու մէջ կը բուսնի, մինչեւ 10-15 հարիւրորդամթիւ երկայնութիւն կ'ունենայ, բարակ տերեւները թարմ վիճակին մէջ կ'ուռուին, գեղին են իր բարդ ծաղիկները. տերեւին

Եփնն. — Tragopogon arvensis L. 1. արմատը. 2. սերմը :

ցողունին հետ միացած տեղը քիչ մը բրդոտ է, տերեւներուն մէջտեղ թուրի պէս հեղուկ մը կ'ըլլայ որու համար վանեցիք կ'ըսեն՝ օճը քրքիւր է :

Եփննի արմատը շատ մեծ չըլլար եւ ոչ շատ ուռած, ցողունը կտրած ժամանակ կաթնալի հիւթ կ'ուռայ :

Այս նկարագրութիւնը կը պատասխանէ օտ. sifis des prés (լատ. tragopogon arvensis L.) տունկին զոր այստեղ գտանք եւ աստիճանիք :

Մեր բառագիրքը Բոշմորով կը գնեն լատ. tragopogon (այծի մորուք) եւ ոսմկերէն herbe-de-bouc անունները թարգմանելով (Նանսե-ցիք bom bade կը կոչեն եւ կը ծամեն կ'ուռեն ցողունին անուշ եւ կաթնոտ միջուկը) :

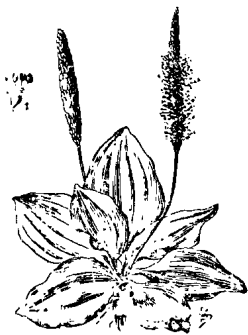
Մուռնուկը խիստ մէկ տեսակ է, կը գտնուի խոպան արտերու մէջ, նոյնչափ բարձր չըլլար, բաղամթիւ տերեւներ ունի, գետնին երեսը կը ճապաղի, արմատն է մուռնուկը, կտր, բոյթի մեծութեամբ սեւ կեղեւով պատուած կը կոչուի կաթնալիք մսով, եթէ ժամանակ

նակն անցնի, կը տախանայ, ինչպէս անցած բողկը . այդ տախանած մասին վանեցիք կ'ըսին կասու (առած վանեցուց . եւ զըրբըր շիշ, եւ չըզար մուճուղեզ) :

Այս վերջին տունկը *salsifis noir*ն ըլլալու է զոր մեր բառագիրք գողի կը կոչեն :

Սերաստացուց սինձ կոչածը վանեցուց խինձըն է :

Եզան լեզու . — Մեր մէջ եզան լեզու անուամբ կը ճանչցուի (թ. ք. սըղըր *սիլի*) տունկ մը կանաչ լայն տերեւներով, որոնց զլխաւոր

Եզնայեզու.—*Plantago media* L. 1. Ֆողիկ :

Չիղերը իրարու զուգահեռական են, հողին եւ բերք կը տափկի . ֆրանսերէն *plantain moyen* կոչուածն է (*plante* (1), *ոսփն* ներքանը, ուրովհետեւ ներքանի մը կը նմանի տերեւը). ռում. կորէն կը կոչուի *langue d'agneau*, որով թարգմանած են մեր բառագիրք գաղնայեզու բառը . եզնայեզու թարգմանուած է բառագրոց մէջ *buglosse* (*buglosse*, յունարէն կը նշանակէ ե-

(1) *Plante* = dessous du pied de l'homme entre les doigts et le talon (Larousse), որ է հայերէն ներքամ . ֆրանսացի բառագիրք կը դնեն *plante* = ցարշապար, ինչ որ սխալ է, բաժնի ցարշապարն է տալ . եւ դու ապաւնեցես նորա զարագարի, Ծննդ. Գ. 15 լատիններէն դրուած է *calcaneum* եւ յն. փքէ'նմ որ կը նշանակեն տալ :

Սե ապա ել եղբար նորա եւ ձեռն նորա ունէր ըզգաբապարէ Եսաւայ . եւ կոչեաց զնա Յակոբ . Ծննդ. ին. 25 :

Սե Եղիբի Դան օձ դարանակալ ի հանապարհի հարկանել զգաբապար երկրարի . Ծննդ. Գ. 25 :

զան (եզու) որ շատ տարբեր տունկ մըն է *borraginacées* երուսն ընտանիքէն :

Հ. Գալուէն *buglosse* լատ. *anohusa* բառին դէմ եւս կը դնէ « եզնայեզու, մանրատերեւն ասի ի մեզ գաղնայեզու . . . յումանչ ասացեալ է եւս թորթ կամ թորթն որ է այլ բոյս : Բայց մեք առ որոշելոյ ի միմեանց զգաւազան բոյսս, կոչեցաք *plantain*, գաղնայեզու, *alisma*, ջգախոտ, *anchusa*, թորթ, *buglosse*, եզնայեզու » : Միայն թէ *buglosse* եւ *anchuse* մի եւ նոյն տունկին անուններն են, մին՝ ֆրանսերէն, իսկ միւսը՝ լատիններէն :

Plantain ի շատ տեսակները կան, մարգերու մէջ, ճանապարհներու եզերքը լի են . նեղ, երկայն տերեւովը, *plantain lancéolé*, (ռում. կը կոչուի *bonne femme*, *herbe à cinq côtes*, *oreille de lièvre*), իսկ մեր եզան լեզու կոչածը *plantain moyen*ն է (ռում. կորէն *langue d'agneau*, *plantain blanc*), լայն տերեւներով զոր մեր երկիրը կը գործածեն վէրքերուն վրայ : խաչելով հիւանդոտ աչք կը խնամեն . Ծաղիկներն են հասկածեւ, վարդագոյն առէշներով, 10-30 հարիւրորդամեթր պոկի, ծղօտի մը ծայրը . սերմերը կուտան կեր թռչուններուն : Ինքը գառն տունկ է կապող (*astringent*) :

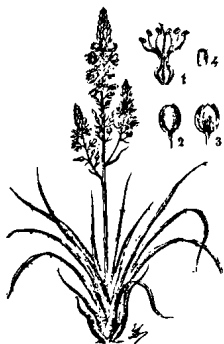
Սալաձորցին կ'երգէ .

Լեզուակ անուն ծաղիկ մի կայ՝ որ կու բացուի մէջ մարգերուն :
Ծաղիկըն մօտ մանաւուշ (մանիշակադոյն) է, նորա երամէ ինքնադոյն :

Լեզուակ, ջղախոտ՝ (սինիթ *օթու*) Ակնեցուց լեզուով, եզնայեզու, կը նշանակեն *plantain* : Ետեւ, Թ. ք. յիշիշ օթու . — Ֆրանսերէն կը կոչուի *asphodèle* (որ յունարէն կը նշանակէ նիզակ, տերեւներու ձեւին համար) . միարբւթակ տունկ է չուշանազի . զիջին կամ սպիտակ ծաղիկներ ունի այս տունկը, գիւղացիք վանայ մէջ մօտ տերեւները կ'ուտեն . արմատն է կը հանեն յիշիշ, տեսակ մը ստախձ որ ջրով խառնած՝ կը գործածեն կապմարարները, կոշկակարները, փակցունելու համար :

« Հայբուսակ » չըէյն հումանիշ կը դնէ թորթ լատ. *anthericum*, *anthéric*, սակայն *antheric* . ինչ է, ինչ . շատ մօտ նմանող :

Շերչին իբրեւ հոմանիշ կը գտնենք նոյն-

Երեւ.—Asphodèle.

1. առէկերը. 2. պտուղը. 3. պտուղը բացուած. 4. սերմը:

պէս Հայբուսակի մէջ քաղաղու, օղին, քոքոշ, փայլիկուկ, խնդի բառերը որք մեզ ծանօթ չեն:

Բուբու. — Վանեցւոց լեզուով pissenlit (լատ. taraxacum որ՝ յունարէնէն առնուած՝ կը նշանակէ խանգարում բուժող) տունկն է, (աւարաբ. հեկէթպա պերտի. ռաւմ. dent-de lion, couronne de moine, salade de taupe), Բուբուն բարդ ծաղկով տունկ է եղբորդեայց տունկէն (chicoracées) ինչ որ ծաղիկը կը կոչուի, ծաղիկներու հող մըն է լեզուակաձեւ (liguliforme) գեղին ծաղիկներով, մէջը ծակ ծղօտի մը ծայրը. առատօրէն կը գտնուի գլատերու եւ մարգերու մէջ, գետնին երեսը կը տափկի ու նենալով շուրջնաւիկի (en rosette) տերեւներ եռանկիւնի առանկներով. կորած առնէ, կաթնանման հիւթ մը կուտայ, արմատ ունի երկար, թուխ, զոր chicorée (եղբրդ) անուամբ կ'աղանձեն, կը խորովեն եւ խահուէի ու շոգուայի մէջ խառնած կը ծախեն:

Գարնան առաջին բանջարներէն մին է, մատղաշ տերեւներն աղցան ըրած է՝ առնէ, մաքրողական է եւ միզեցուցիչ, որու համար ֆրանսերէն կը կոչուի pissenlit, չլան:

Աշակութեամբ կը ստացուի barbe-de-carpucine որ բուբու է, միայն թէ տերեւները հողին տակ ծածկելով՝ իրենց կանաչութիւնը կը զօրացնեն եւ եզած են սպիտակ:

Բուբուն հոմանիշ նշանակուած են ճար-

ճրուկ (Հ. Բաջուսի) եւ կոաքանցար (Գ. Լուսինեան, սակայն ճարճուկն է eruca sativa L., roquette որ է մանանիկի նման տունկ խաչածեւերու տոմէն. իսկ կոաքանցար, հեղինակներու բացատրութեանց նայելով չնշանակեր pissenlit: Հ. Ալիշան Հայբուսակին մէջ կը գրէ ասոր մասին. « Բուսաբանք եւ բնախօսք տարակուսին ինչ ըլլալուն եւ պէսպէս կարծեն, ոմանք այլ համարին թէ ըլլայ լ. taraxacum Փ. pissenlit »:

Բուբուն մանր սերմեր ունին իրենց վերեւ զգունք նրբաթել (aigrette) զոր հովը կ'առնէ կը տանի հեռուն ամէն կողմ տարածելով եւ այդպէս ապահովելով ցեղին կեանքն ու յարատեւութիւնը:

Առարազարդիք սասանայի ճրագ կ'անուա-

Բուբու.—Taraxacum officinale.

նին այդ հոգմաւոր սերմերն. իսկ Վանեցիք, պանգուխտ ժողովուրդ, բազդին հոգմէն ցերեացան, իրենց կեանքին պատկերք կը տեսնեն ու նոր մէջ եւ կ'անուանեն զայն խապարաքոտ, լուր բերող:

Գլալուկ. — Պատառարոյծ տունկ մըն է, թել թել կը փաթթուի առուայտին (luzerne), կորնգանին (sainfoin), երիծնակին (panicaud) վրայ, ծծակներով կը կառչի եւ կը ծծէ իրեն պէտք եղած սնունդը անոնցմէ եւ կը չորցունէ զանոնք. գալուկները չեն կանաչ խոտ, այլ կարմրագուն, անհերեւ, թել թել, մանր ծա-

ղիկներ ունին սպիտակ կամ վարդագոյն եւ անկոթ (sessile) .

Գալլուկը ֆրանսերէն կը կոչուի cuscute որ արարերէն ֆուշուր բառէն ծագած է (յուն. ֆաւուրսս) :

Գալլուկ կսւսի վրայ.—*Cuscuta densiflora* S. W.

1. ծաղիկներու հոյլ . 2. ծաղիկ առանձին . 3. ծնակներ :

Ռամկերէն կը կոչուի tignasse (անկարգ հերք), chevelure du diable (դեւի ձար), barbe-de-moine, cheveux-de-Vénus եւն .

Գլխաւոր տեսակներն են .

Գալլուկն անուշահոտ (cuscute odorante) սպիտակ ծաղկով՝ որ մշակուած առուոյտին պատառաբոյժն է . գալլուկն մեծ (cuscute majeure), եղիճին . կանեփին վրայ . ֆիւմիկ գալլուկը (cuscute du thym, épithyme, աքիմոն . արաբ . եփիփիմոն), Թիթեանակերպաներուն, ուրցին, ցախին վրայ :

Բուրդն ալ վնասակար են, սերմ տալէն յառաջ պէտք է այրել, ջնջել զանոնք : Հ. Գալլուկն իբրեւ հոմանիշ կը դնէ գաղձն, գոճաւորու :

Ժողովրդ . — Հասարակ տունկ մըն է ի վան, ֆրանսերէն կը կոչուի molène (լա . verbasum, աղաւաղուած barbascum ք . barbu, առէջները մազոտ են, Թբ. սրղըր գոյրուղը) որու մէկ տեսակը ծանօթ է bouillon blanc (լ . verbasum thapsus L.) անուամբ :

Խոնդաւոր խոտ է, մէկ, մէկուկէս մէթր բարձրութեամբ, ունի խոշոր տերեւներ փոխա-

ղիւր, որոց մեծութիւնը կը նուազի հետզհետէ գետնէն վեր բարձրանալով միակ ցողունին երկայնութեամբ . ստորին տերեւները, ամենէն մեծ, ծակծկուած են . ծաղիկները, առ հասարակ դեղին, երբեմն կարմրախառն եւ խառնուիկ, անկանոն են ձեւով, հինգ թերթ ունին, հինգ անհաւասար առէջներ որ մազոտ են :

Տեսքը տգեղ է եւ անշնորհ, բայց ծաղիկներն են գեղեցիկ եւ վանեցիք կ'ըսեն իբրեւ առած . « Ի՞նչ խոնդաւոր, ի՞նչ իւր ծաղիկ » : Երբ ցողունը կը փայտանայ աշնան, գիւղացիք իրենց տանիքը ծածկելու կամ վառելու կը գործածեն (գիւղացւոց տունները հողի տակ են) . կը ծաղկի յուլիսին, օգոստոսին :

« Հայրուսակ » եւ Հ. Գալլուկի բառագիրքը խոնդաւորն հոմանիշ կը դնեն նոյնպէս եզան ագի (Թբ. սրղըր գոյրուղու), ձկան մահաւար (արաբ. մահի զեհրե) քանզի եթէ ճմլե-

Խոնդաւոր.—*Verbascum thapsiforme*

1. ծաղիկը . 2. ծաղկին կտրուածք . 3. պտուղը . 4. առէջ :

լով՝ ձկան աւազանի մը մէջ ձգուի, ձուկերը կը սասկնին :

Խոնդաւոր կը գործածուի բժշկութեան մէջ իբրեւ քնացուցիչ, հանգարտեցուցիչ . տերեւներէն չափա (cataplasme) կ'ըսեն կակղացուցիչ, ծաղիկները տաք ջուրի մէջ ձգելով (infusion) կը խմեն իբրեւ հազի դարման :

Ծրիճակ կամ երնջակ . — վանեցւոց եւ քրիճակը փուշ է տերեւներու ծայրը, 30—40

հարկւրորդամէթր բարձրութեամբ անմշակ, կորդ (jachère) հողերու մէջ կը բուսնի. ցօղունը տուրեններէն մերկացունելով՝ աղ ջրի մէջ կը սլուին, ձմեռը կ'ուսնին պահք տուր իբրեւ զանգեր՝ զայն կեղեւելէ յետոյ, ծաղիկը կապտազոյն եւ փշով ծածկուած է :

« Հայբուսակ »-ի մէջ կը գտնենք երթմնակ բառին դէմ. « փշալից բանջար . որձայ անեմ ուտի . արմատն բժշկաբար է վիրաց » :

երթմնակ.—Eryngium campestre L.

Երթմնակ անուան տակ « Հայբուսակ »-ի մէջ կը գտնենք. « Ար. գարսնաթ, թք. իպրեկնի քիֆեկնի, (հիմայ պուղա քիֆեկնի այլ ասեն), ցեղուցիդ լինի . փշտ խոտ է . եւ որուն ծաղիկն սպիտակ է՝ այնոր ըղջուր ինձնոր կուտան . եւ տերեւն տափակ է . Հայք երնջան տան, եւ ինքն ի ճարտա եւ չոր տեղեր կուբուսնի, յառաջն տերեւն ի գետինն կու ճապղի, եւ կանանչ եւ պինդ կու լինի . յորժամ մեծանայ՝ փուշ կու լինի սպիտակ, եւ երկայնութիւնն մէկ թիգ եւ այլ աւելի . եւ ծաղիկն ըսպիտակ կու լինի, եւ ծաղկին ծայրն ի սպիտակութիւն կու քշտէ . եւ, ի բոլոր վեց փուշ ունի, եւ տակն ամուր է . . . » (Ամբրատովաթ) : « Արմատէն վերի հաստ մասը կեղեւելով կ'ուտեն մեր երկրորդք եւ ստեղծիկն համով է կ'ըսեն » :

Այս երթմնակն կամ երկջակը, ֆրանսերէն panicaut, լատ. *eryngium* կոչուած տունն է :

Eryngium (երնջակ կամ երթմնակ) հովանակերպ տունկ (ombellifères), անրեւներն են փշտ, բաժակը փշտաատամներ ունի, որոնց վրայ կը գտնուի ծաղիկներու հայ մը քնդաձեւ եւ զրեթէ անկոթ, շատ տեսակները կան, գլխաւորն է լատ. *eryngium campestre* L. (Ֆր. panicaut champêtre, ռումլ. panicaut à 100 têtes, barbe de chèvre, chard'n Roland (կամ roulant որովհետեւ հովը կը խէ եւ կը թաւալէ գետինը երրոր չորցած է) . ծաղիկները սպիտակ կապտազոյն են . կը ծաղկի յուլիսէն սեպտեմբեր :

Հին ժամանակ *eryngium campestre*-ի արմատը կ'ուտէին ճրանսայի մէջ :

Պարտէզներու մէջ իբրեւ զարդ կը տնկուի Ալպեանց տեսակը *E. alpinum* L. :

Հ. Քալուր, Ալլիան եւ Հուսինեան (որ անշուշտ առաջիններէն ընդօրինակած է) կը սխալին երթմնակը կարծելով տարբեր երկջակէն (*eryngium*) եւ զայն անուանելով *aigremoine* (*agrimonia*) տունկը :

Aigremoine որու ծանօթ տեսակն է լատ. *agrimonia eupatoria* (եւպատոր Միհրդատ, պոնտացի թագաւորին անուամբ որ առաջին անգամ գործածեց այս անունը), անփուշ տունկ է վարդագգի, դեղին ծաղիկներ ունի հասկաձեւ չարուած 30-50 հարկւրորդամէթր բարձրու-

Agrimonia eupatoria L. երթմնակ(?) 1. ծաղիկը 2. պտուղը :

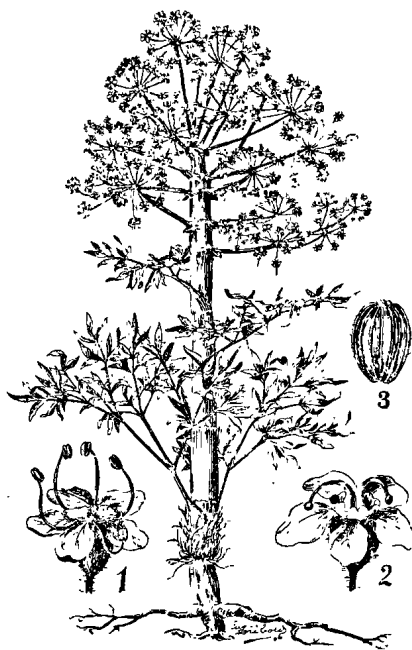
թեամբ ծղոտի մը չուլը : տերեւները, 5-9 տերեւիկներու բաժնուած կանաչ մոխրագոյն են ներքեւի կողմը, մորենիի (ronce) տերեւներուն կը նմանին : Կ'աճի ճանապարհներու երկու կողմը, մարգերու եզերքը :

Բժշկութեան մէջ կը խաշեն ու կը գործածեն իբրեւ պնդեցուցիչ, խաղալ կ'ընեն (gar-garisme) անով կամ վէրք կը լուան :

Արար. կը կոչուի գաճիկ, Թք. գոյուն օքու :

Բող. Բերմաղ, Բողիկ. — Վանայ մէջ շատ կայ. յետնային տունկեր են, մինչնոյն հովանակերպներու (ombellifères) տոհմէն :

Քերմաղը 1-1 1/2 մետր բարձրութիւն կ'ու-

Բող.—*Ferula assa foetida* L.

1. առէշատը ածով ծաղիկ. 2. սերմնափակաւոր ծաղիկ. 3. սերմ :

նենայ, թունաւոր է, ձիերու կերակուր կ'ըլլայ. բաւական ծանօթութիւն չունինք կարենալ որոշելու համար :

Բող, ան' այս տունկի մասին մեր ունե-

digitised by

ցած տեղեկութիւնները : մինչեւ մէկ մէթր բարձրութիւն կ'ունենայ, տերեւներն են շատ ճղճղկէն, հաստ ցողուններ ունի. նախապէս ջրի մէջ կ'ուսղուենին զաճնութիւնն աճեցելու համար. կ'աղին եւ պահոց օրեր կ'ուտեն :

Տ. Ն. Լեւոնեան Ատուէր կղզիի մասին յօդուածին մէջ կը գրէ, « Կանաչներուն մէջ զլխաւոր տեղը կը բռնէ « բող » կոչուած հաստատուն բոյս մը, որ մանրաթելէրէ բաղկացեալ շատ խոշոր տերեւներ եւ դեղին ծաղիկներ ունի, եւ ամենէն առատ գտնուելով ու մէկ ծնկաչափ բարձրանալով կը քաղուի իբրեւ ձրմենային կեր ոչխարաց ու գոմէշներուն եւ զուրս կը հանուի նաւակով » :

Ինճիճեան կը նկարագրէ այսպէս, « բանջար եռաշաւիղ ծանրաճող, ունի եւ ի միջի բուն սերմնաբեր, զոր ի բաց առեալ՝ զլառաւիղսն խարչեալ թողուն ի ջուր, առ ի բաճալ գոտ. ապա արկանեն ի ջուր աղի, որ տեւէ մինչեւ յաշուն. իսկ զարմատ նորա մինչդեռ է ի գետնի՝ ընդ մէջ հատեալ՝ դնեն անօթ առ նովաւ, ի հաւաքել կոպիթնանման հիւթ նորա (որ կոչի թղիյիմ) որոյ հոտ զօրաւոր գոյով աստիկ, ի գործ ածեն հովիւք ի սատակումն որդանց զմակաց խաշանց » :

Հայրուսակ թոյն, բիւխ, պող, բոյի (անշուշտ զըշագործ սխալ չ, դ ի տեղ), անուններու տակ կը նկարագրէ մի եւ նոյն տունկը. այս անուններու տարբերութիւնը տեղակայականացան հնչմանց արդիւնք է եւ ըստ արեւելեան եւ արեւմտեան հայերու ք կամ ոչ տառով գրուած (1) :

Այս նկարագրուած տունկը կը համապատասխանէ *ferule* հովանոցակերպ տունկերուն որոնց մէկ անսակը կուտայ *asa foetida* խէժը կարմրագոյն, սխտորային չար հոտով ու դառն համամ. Հոլովմայեցիք այս խէժը կը գործածէին իբրեւ համամ. վէրքերը զարմանելու համար լաւ է :

Asa foetida զոր արաբերէն կը կոչին անճուսան (*officine de dorvault*), հայրիս. պրս. ունճուզէ. Թք. զըշքզ, բողիճն է : Այս խէժերն արեւելեան են ու ժամանակին մեծ ա-

(1) Վանցիք այս տունկը ըստ պոլսական հնչման պէտքի կ'արտասանեն :

ոեւաուրի նիւթ են եղած իբրեւ դեղ, ուստի եւ Արեւելքիք երկար առեն ծածկած են անոնց ծագումը եւ անուններու մասին չփոթութիւն տեղի ունեցած է. նոյն իսկ առաւելներ յօժիկնուած են անոնց վրայ. *asa foetida* նին բուժիկարաններու մէջ կը կոչուի նոյնպէս *stercus diabolis*, շեյքան պօղո, սասանայի աղը (Սիֆիոն արմենիոն յոյն հեղինակներու) :

Թուոնըֆոր, ֆրանսացի բուսաբանը իր Արեւելս ճանապարհորդութեան մէջ տեսած եւ ստուգած է :

Այսօրեղ կը նշանակենք *ferule* կոչուած տունկերու նկարագիրներն :

Դեղին ծաղիկներ ունին, հովանոցին կողմնական հովանոցիկները (*ombelle*) աւելի փոքր են, յաճախ ամուլ եւ կեղրոնական հովանոցակէն աւելի երկար, թիւ թիւ, ճղճղկէն տարեւներ ունին :

Մաղկին բաժակը 5 փոքր առամներ ունի, պսակին թերթերը ծուռձեւ են եւ ամբողջ (*entiers*) . պտուղն ունի բազմաթիւ խոռոչաւոր գծեր իր վրայ :

Asa foetida (բողիճ), *galbanum* (քաղքան, մաղիճ) *opoponax* (ոպան) խէժերը իրարու նմանող, դրացի տունկերէ կը հանուին, գրեւոր մէջ իրենց անունները չփոթուած են :

Հ. Գալուսի կը նշանակէ. « *séséli*, բող, բողիկ, անձիսան, սմանք զանունն բող, բողիկ տան տնկոյն *caucale* » կ'աւելցուէ. իսկ *ferule* կը կոչէ բոխ. ինչպէս որ *asa foetida* կը թարգմանէ շարժում, մաղիճ, տեւ, զսանը :

Բող եւ բոխ նոյն բառերն են, իսկ բողը չկրնար ըլլալ ոչ *sé-éli* եւ ոչ *caucale*, որոնք սպիտակ կամ կարմրագոյն ծաղիկ ունին, ոչ մէկ բուսաբանութեան գրքի մէջ նշանակուած է որ խէժ կուտան :

Տ. Նորայր Բիւզանդացի *asa foetida*յին համար կը գրէ. « խէժ ինչ խոտորանոտ եւ զատնահամ ծորեալ ի նարդէս (*ferule*) տնկոյ կամ ի քեքերդէ (*silphium*), ուղան (?) . շարժում (?) . պարսիկ կոչոյ » :

Թուոնըֆոր իր Արեւելքի ճանապարհորդութեան մէջ հանդիպած է բողիճ գոր կը կոչէ *ferula orientalis*, *ferula assa foetida* (բոս Գուսսիէի *F. narthex*) : Գաղբան, մաղիճ տուսղ բողերն են *ferula galbaniflua* եւ *rubricaulis* Boiss, կը բուսեն ի Պարսկաստանի քարայրերէն :

Մեղուամուռ. — Ատարազարցիք առաջէն կը կոչեն *lamier* չրթնաւոր առնկը եւ ի մասնաւորի *lamier tacheté* (լա. *lamium maculatum*) որ կը բուսնի փոսերու, ցանկերու եզերքը. տղաքը կը ժողովն այն ծաղիկը՝ Վիճակին, Մաղկազարդին, պսակներ կը շինեն ու զիրենք, եւ

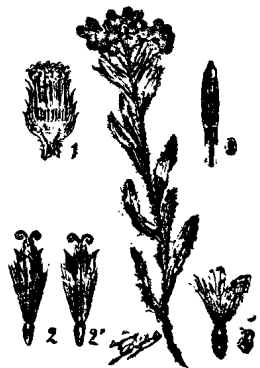

Մեղուամուռ—*Lamium*

1. ծաղիկը. 2. ծաղկին կարուստը. 3. աւելը. 4. ծուռանը :

փայտի մը վրայ շարուած յրալից սաներ անոնցմով զարգաւելով գրնէ դուռ չրթնով՝ կ'երգեն Այս ծաղիկ պսակին սպիտակ ծայրը շատ անուշ է մեղրի նման, տղաք կը փրցունեն եւ կը խածնեն, կ'ուտեն :

Աճրառամ. — Մեր բառացիք առ հասա-

Աճրառամ.—*Helichrisum arenarium* DC.

1. ծաղիկն հոյը կարուստ. 2, 2', ծաղիկ մը եւ ի կարուստը. 3. աւելներու խողովակը կարուստ. 4. սերմը :

բակ անքառաւ կ'ըսեն *amaranthifolius*(1) որ առաջադի կատարի նման ծաղիկ մըն է կարմիր մանիշակագոյն եւ կուտայ մանր սերմեր, մեր երկրի անքառաւն ֆրանսացիք *immortelle* կը կոչեն. բարդ ծաղիկ է որու մանր գեղին թերթերը կը չորանան եւ կը մնան այնպէս, բուսաբանօրէն *helichrisum* եւ *xeranthemum* տունկերու տեսակներ են: *Immortelle d'Orient* (*helichrisum Orientale* Gaert.) ըսուածը առատօրէն կը մշակուի Նիսի կողմը մեռելական պսակներու համար. *Xeranthemum annuum* L. ըսուածըն ունի սպիտակ կամ մանիշակագոյն ծաղիկներ:

ՏՈՐՔ. ՅՈՎՀ. ԱՐԹԻՆԵԱՆ

(Շարունակելի)

Ֆ Ե Ր Պ Ո Ւ Ս Ի

Ա. ԴՐՈՒԱԿ

Արտաւիր Բաբական

Դէպ եղաւ որ մի օր Արքայն Արտաւան Աստեղագէտներէն լուրջ ու գիտնական Մի քանին իւր առջեւ կանչեց ի պալատ եւ իր աստղ ու բախտէն հարցուց նոցա շատ. եւ թէ ժամանակի յարելով չըրջան Ում արդեօք յետ այսու տայ պիտի օճան: Գիւղնարի թաղն անոնք ուղարկեց արքայն Որպէս զի լաւ գննեն աստղերը համայն: Երեք օր այս գործին անցաւ ժամանակ, Նայուեցաւ արքային բախտին շարունակ: Չայններին մօտ կուգար այն գանձապահին, իր լրտէր ի՛նչ բախտէն նոքա պատէին:

Երեք օր մինչ երեք պահ անցնէր գիշեր, Աղլիկն ականջ կուտար եւ ահ կը զգայէր. Անձուկ ի սիրտ չըրթունքն հառաչելով ցած, Միտքը պահեց բոլոր ինչ որ էր լրտած: Օրին երբ չորս եղաւ եկան գիտուններ Ասել Արտաւանին ինչ որ են դիտեր. Առին իրենց գիշերն ու գործիքն ի թեւ, Եկան աղլկան թաղէն Արքային առջեւ: Բերին Տարածութեան գաղտնիքն ի հանդէս, եւ կատարուը թէ ե՛րբ, ինչո՛ւ, ի՛նչպէս: Ասացին թէ չանցած շատ՝ այս բոպէին Մի ծանր վիրտ պէտք է հասնի Արքային: Կըրտսեբագոյններէն իշխանազ մի քաջ Պէտք է իւր տիրոջմէն փախչի վրտարանջ, եւ թագաւոր լինի նա անեղաւատ, Բարձր ու աշխարհակալ մեծափառ ու բաւառ Վըշտացաւ կարեվէր յանձնարին ցաւ՝ Երբ արքայն մեծանուն այս լուրն իմացաւ: Այն ինչ երկրի երեսն էր զիս կիսադատ, Աղլիկըն ըշտապեց Արտաւիրի մօտ: Մովի պէս փոթորկած վերքրայր պատանին, Չունէր մի՛ օր իսկ ժոյժ մօտ Արտաւանին: Աղլիկը լիովին ըրաւ խելամուտ ինչ որ Արտաւանին ըսաւ. մօզն հըմուտ: Երբ որ բանին այսպէս լրեց Գիւղնարէն, Լըռել ու ըսպանել որոշեց իրեն: Չայրոյթը հասած էր սակայն ի կատար եւ չէր խորհեր այլ ինչ քան փախուստի ճար. Ըսաւ՝ ես այս Ռէյէն թէ զընամ Իրան, Դէպ այն արի արանց վայրըն ու կայան, Կը համաձայնիս դու գալ՝ հետ լինել միշտ, Թէ Շահին քով այս տեղ սիրեն կալ նստիլա: Որ գաս՝ իշխանութեան կը համարի, արի՛, Պարծանաց թագ լինիս մի մեծ աշխարհի: Պատասխանեց աղլիկն. Ես ահա զո՛ եմ, Չեմ բաժանուիր չեղմէ ցորչափ որ գոյ եմ: Հառաչալիւր չըրթամք կը հնձէր կուլար եւ զեղին չուր յաչացն հոսէր անդադար: Գեղուհւոյն Արտաւիրն ըսաւ՝ Պատրատ կա՛ց, Վաղը պէտք է չըւենք աստի անկասկած: Աղլիկն եկաւ անէկ իւր տեղի անյապաղ, Դընելով իւր հոգին եւ մարմինն ի խաղ: Երբ արեւը ծագեց, զեղնեցաւ երկիր, Պըրկեցաւ կապուեցաւ գիշեր սեւակիր, Աղլիկը գանձատան զընաց բարաւ դուռ, Ամէն տեսակ գոհար ժողկեց չուտ ու լուռ:

(1) Հ. Քաշուհի ի եւ «Հայուսակ»ի մէջ իբրեւ *amaranthifolius* ծաղիկ դրուած պատկերը *tussilage* կոչուած տնկին ծաղիկն է որու տերեւները ծաղկին հետ չեն երեւան գար. տերեւները դրուած են խոճիկ բառին դէմ: